

Arkadiusz Jabłoński*
Piotr Magier**

Historyczno-systemowy projekt pedagogiki Zygmunta Kukulskiego (1890–1944)

Historical-Systemic Project of Pedagogy of Zygmunt Kukulski (1890–1944)

Abstract: The subject of this article is the concept of pedagogy developed by Zygmunt Kukulski and framed in terms of its historical and theoretical peculiarities. The choice of topic is important in that it concerns one of the first pioneering Polish pedagogical concepts of the interwar period. Moreover, it is the product of a pedagogue little known to the contemporary pedagogical environment in Poland. Kukulski includes in it both a reference to his contemporary achievements in natural sciences, philosophy and history, treating them as a source for formulating the goals, methods and content of upbringing. Importantly, Kukulski also addresses the issue of national upbringing. He formulates postulates for changing the Polish national character, placing them in the context of universal social, cultural and educational regularities.

Keywords: Zygmunt Kukulski, national pedagogy, Polish pedagogy of the interwar period, pedagogy as a science.

* Arkadiusz Jabłoński, (ORCID: 0000-0001-8081-2217) – dr hab., prof. KUL, dziekan Wydziału Nauk Społecznych na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim Jana Pawła II, kierownik Katedry Teorii Społecznych i Socjologii Rodziny; kontakt: arkadiusz.jablonski@kul.pl.

** Piotr Magier (ORCID: 0000-0002-9977-5214) – dr hab., adiunkt w Instytucie Pedagogiki na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim Jan Pawła II; kontakt: piotr.magier@kul.pl.

Prezentowany artykuł ma charakter metateoretyczny oraz analityczny. Jego przedmiotem jest koncepcja pedagogiki opracowana przez Zygmunta Kukulskiego, ujęta w aspekcie jej specyfiki (oryginalności) teoretycznej i historycznej. Zaprezentowane w tekście badania dotyczą dorobku współcześnie mało znanego pedagoga, lecz ważnego dla kształtowania się tej dyscypliny wiedzy w Polsce, zwłaszcza formowania się lubelskiej szkoły pedagogiki w KUL¹. Chodzi o dorobek profesora takich ośrodków akademickich, jak Katolicki Uniwersytet Lubelski oraz Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie, studenta Uniwersytetu Jagiellońskiego, społecznika oddanego krzewieniu idei szkolnictwa i propagatora dorobku Komisji Edukacji Narodowej (KEN).

Celem artykułu jest aspektowa prezentacja (opis, rekonstrukcja) oryginalnej, jak na początek XX w., systemowej koncepcji pedagogicznej opartej na postulatach wychowania zgodnego z wyzwaniami cywilizacyjnymi ówczesnego społeczeństwa polskiego. W tekście znajdzie się odpowiedź na dwa zasadnicze pytania. 1) Jakie są założenia i główne tezy teorii pedagogiki Zygmunta Kukulskiego jako historyczno-systemowego projektu cywilizacyjnej zmiany charakteru Polaków? 2) Jakiego znaczenia system ten nabiera w kontekście polskiego dorobku

- 1 Prof. Zygmuntowi Kukulskiemu poświęcona została publikacja: K. Wołk, *Zygmunt Bolesław Kukulski (1890–1944). Pedagog, wychowawca i społecznik*, Lublin 2018. Ponadto informacje na temat jego życia i działalności naukowej zawierają prace i hasła encyklopedyczne, np.: E. Grela, *Kukulski Zygmunt Bolesław*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 10, red. E. Ziemann, Lublin 2004, kol. 168; *Instytut Pedagogiki na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim Jana Pawła II w Lublinie. Księga Jubileuszowa*, red. M. Nowak, Lublin 2018, s. 40–41; G. Karolewicz, *Nauczyciele akademicy Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego w okresie międzywojennym*, t. 2: *Biogramy*, Lublin 1994, s. 116–118; R. Skrzyniarz, *Sylwetki byłych profesorów i wykładowców pedagogiki KUL. Zygmunt Bolesław Kukulski, prof. dr hab.*, w: *Pedagogika na Katolickim Uniwersytecie Jana Pawła II. Historia i współczesność*, red. A. Rynio, R. Skrzyniarz, Lublin 2011, s. 49–51; tenże, *Kukulski Zygmunt Bolesław*, w: *Encyklopedia 100-lecia KUL*, t. 1, red. E. Gigilewicz, Lublin 2018, s. 594; W. Szulakiewicz, *Historia oświaty i wychowania w Polsce 1918–1939: studium historiograficzne*, Toruń 2000; E. Walewander, *Pedagogia uniwersytetu w życiu i działalności naukowej Zygmunta Bolesława Kukulskiego (1890–1944)*, w: *Wczoraj i dziś pedagogiki uniwersyteckiej w świetle twórczości Stefana Kunowskiego*, red. K. Braun, M. Łobacz, A. Rynio, Lublin 2010, s. 65–71; W. Partyka, *Exploring the Teacher's Role in Interwar Poland: Findings from Zygmunt Kukulski's Unpublished Research*, „*Studia Paedagogica Ignatiana*”, 27 (2024) nr 2, s. 93–112, DOI: 10.12775/SPI.2024.2.005en.

pedagogicznego? Dowiedziona zostanie za pomocą argumentów teza, że Kukulski wypracował oryginalny model pedagogiki oraz iż nadał mu rangę systemu wychowawczego, zawierającego postulatory kształtowania polskiego społeczeństwa osadzone historycznie i cywilizacyjnie. Uzasadnimy, że uczynił to w kontekście budowania pedagogiki narodowej, która wyróżnia się nie tyle specyficznymi dla narodu polskiego ideami i wartościami, co właściwym dla danego narodu powiązaniem i wzajemnym przenikaniem się sensów między historycznie ukształtowanym systemem wychowania a teoretyczno-empirycznym projektem systemu pedagogiki. W związku z zamiarem popularyzacji osoby i dorobku Kukulskiego, w artykule jest przytoczona również jego krótka nota biograficzna.

Artykuł składa się z czterech części, które poświęcono: przybliżeniu postaci, osadzeniu dorobku pedagogicznego autora w kontekście dorobku polskiej pedagogiki okresu dwudziestolecia międzywojennego, rekonstrukcji założeń i twierdzeń zawartych w koncepcji pedagogicznej autora, oryginalność myśli. Zaprezentowany artykuł nie wyczerpuje podjętej problematyki. Zawiera wybrane uwagi merytoryczne, które traktować należy jako wprowadzenie do dalszych badań nad spuścizną pedagogiczną Kukulskiego.

Elementy biografii intelektualnej

Początki uniwersyteckiej aktywności Zygmunta Kukulskiego² sięgają 1909 r. Wówczas, późniejszy profesor pedagogiki, rozpoczął edukację akademicką na Wydziale Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego. W kolejnym roku zmienił kierunek studiów na studia polonistyczne, prowadzone na Wydziale Filozoficznym UJ. W ich trakcie zaczęło kształtować się jego zainteresowanie pedagogiką, czego wyrazem stało się ukończenie przez niego kursu dla nauczycieli gimnastyki, a po odbyciu w roku akademickim 1913/1914 praktyki w Gimnazjum św. Anny w Krakowie – uzyskanie państwowych kwalifikacji nauczycielskich³.

- 2 Zygmunt Kukulski urodził się 2 maja 1890 r. w Jaśle. Jego rodzicami byli Franciszek Kukulski oraz Bronisława Kukulska z domu Dyląg. Jako dziecko uczęszczał do Szkoły Powszechnej w Bieczu, a następnie do Państwowego Gimnazjum Klasycznego im. Króla Stanisława Leszczyńskiego w Jaśle, gdzie w 1909 r. zdał maturę. E. Walewander, *Pedagogia uniwersytetu*, s. 65.
- 3 R. Skrzyniarz, *Sylwetki byłych profesorów*, s. 49; K. Wołk, *Zygmunt Bolesław Kukulski*, s. 32–34.

W 1914 r. Kukulski ukończył studia uniwersyteckie. Z powodu wybuchu pierwszej wojny światowej został jednak wcielony do armii austriackiej. W 1917 r., jako inwalida wojenny, powrócił do Krakowa, gdzie kontynuował przygotowania do obrony doktoratu. Rozprawę doktorską pod tytułem „Działalność pedagogiczna Tadeusza Czackiego” obronił 14 grudnia 1917 r. W tym czasie kontynuował również studia prawnicze⁴.

W październiku 1920 r. Kukulski objął kierownictwo nowo utworzonej w strukturach Uniwersytetu Lubelskiego Katedry Pedagogiki, prowadząc badania i zajęcia dydaktyczne z zakresu: pedagogiki ogólnej, historii wychowania, psychologii wychowania, dydaktyki. Wykładał także pedagogikę na Wydziale Prawa Kanonicznego i Nauk Moralnych (1920–1923) oraz na Wydziale Teologicznym (1920–1933) KUL. W latach 1927–1930 pełnił funkcję dziekana na Wydziale Nauk Humanistycznych tegoż uniwersytetu⁵.

W okresie od 1924 do 1928 r. Kukulski związany był zawodowo z Uniwersytetem Jana Kazimierza (UJK) we Lwowie. W 1924 r. podjął starania o uzyskanie na UJK habilitacji z pedagogiki, a po jej otrzymaniu 25 czerwca 1925 r. rozpoczął tam pracę naukowo-dydaktyczną. Nowo wypromowanemu doktorowi habilitowanemu powierzono zajęcia z pedagogiki, m.in. z zakresu wstępu do pedagogiki, dydaktyki ogólnej, pedagogiki eksperymentalnej, historii pedagogiki realistycznej, prądów nowożytnej teorii pedagogicznej. Mimo starań władz Uniwersytetu we Lwowie, ze względu na brak pozytywnej decyzji Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Kukulski nie uzyskał stałego zatrudnienia w tej uczelni⁶.

Aktywność zawodowa prof. Zygmunta Kukulskiego w okresie międzywojennym nie ograniczała się jedynie do pracy naukowej. Równolegle do działalności akademickiej w latach 1920–1931 pracował jako profesor Gimnazjum im. Stanisława Staszica, prowadząc zajęcia z języka polskiego, filozofii oraz języka łacińskiego, a w okresie 1929–1930 pełnił obowiązki dyrektora tej placówki. Od 1931 do 1936 r. sprawował funkcję dyrektora Szkoły Lubelskiej, prze-

4 K. Wołk, *Zygmunt Bolesław Kukulski*, s. 34–44.

5 Tamże, s. 44–47, 98–106, 111.

6 Tamże, s. 105–110; W. Partyka, *Exploring the Teacher*, s. 96.

mianowanej w 1934 r. na Męską Szkołę Średnią Ogólnokształcącą im. Stefana Batorego w Lublinie⁷.

Ważnym wyznacznikiem aktywności Kukulskiego stała się działalność społeczna. Jej początki kształtowały się już podczas studiów uniwersyteckich w Krakowie (m.in. Koło Pedagogiczne, Koło Sławistów, Ogólnoakademickie Koło Wydawnicze), a następnie rozwinęły w toku pracy naukowej w Lublinie. Był również długoletnim opiekunem Koła Studentów Pedagogiki KUL, które wspólnie z Wojewódzkim Komitetem Pomocy Młodzieży Akademickiej oraz ze Stowarzyszeniem Akademickim Bratnia Pomoc animowało samopomocową działalność naukową i filantropijną wśród studentów⁸. Kukulski jako pracownik naukowy należał do Towarzystwa Naukowego KUL, Lubelskiego Towarzystwa Miłośników Książki, Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Lublinie⁹.

Tuż po przybyciu do Lublina prof. Kukulski zaangażował się w utworzenie Komitetu Obchodu 150. rocznicy ustanowienia Komisji Edukacji Narodowej oraz śmierci ks. Stanisława Konarskiego, przypadającej w 1923 r. Należał też od 1924 r. do grona działaczy skupionych w Komitecie Obchodów Setnej Rocznicy Zgonu Stanisława Staszica, przekształconego w 1927 r. w Towarzystwo Przyjaciół Nauk (TPN) w Lublinie. Jedną z bardziej znanych inicjatyw TPN była budowa pomnika Jana Kochanowskiego, który odsłonięto 19 września 1931 r. przed Trybunałem Koronnym¹⁰.

Kukulski w 1938 r., jako przedstawiciel KUL, wziął udział w Watykanie w uroczystościach kanonizacyjnych św. Andrzeja Boboli. Natomiast w 1939 r. przebywał w Stanach Zjednoczonych Ameryki. Podczas pobytu w USA uczestniczył w wystawie światowej, odbywającej się w Nowym Jorku, prowadził też prelekcje dla amerykańskiej Polonii oraz spotykał się z emigrantami, pragnąc nawiązać bliższą współpracę z Polonią. Kukulski odwiedził wówczas m.in. Waszyngton, Baltimore, Buffalo, Chicago, Pittsburgh, Detroit¹¹.

7 E. Walewander, *Pedagogika uniwersytetu*, s. 67–68; K. Wołk, *Zygmunt Bolesław Kukulski*, s. 94–98.

8 K. Wołk, *Zygmunt Bolesław Kukulski*, s. 140–148.

9 Tamże, s. 157–162.

10 E. Walewander, *Pedagogika uniwersytetu*, s. 67.

11 K. Wołk, *Zygmunt Bolesław Kukulski*, s. 47–58.

W drodze powrotnej ze Stanów Zjednoczonych do Polski profesora zastał wybuch drugiej wojny światowej. W wyniku zaistniałej sytuacji Kukulski osiadł w Szkocji. Początkowo przebywał w Newcastle-on-Tyne, potem w Sunderland, a następnie w Peebles. Utrzymywał się wówczas z zasiłków rządu brytyjskiego, wsparcia amerykańskich organizacji polonijnych oraz polskiego Funduszu Kultury Narodowej. Poza tym prof. Kukulski prowadził zajęcia doszkalające dla nauczycieli w Studium Pedagogicznym¹².

Na obczyźnie, mimo trudnej sytuacji materialnej i osobistej, Kukulski kontynuował działalność naukową. W początkowej fazie pobytu w Wielkiej Brytanii wyrazem tej aktywności były próby podjęcia współpracy z prof. Stanisławem Kotem (1885–1975) i prof. Janem Hulewiczem (1907–1980) w ramach Uniwersytetu Polskiego na Obczyźnie, utworzonego 1 grudnia 1939 r. w Paryżu. Następnie prowadził wykłady i seminaria na rzecz, powołanego 6 marca 1941 r. w Perth w Szkocji, Zrzeszenia Nauczycielstwa Polskiego za Granicą, a także pracował w ramach Kursu Pedagogicznego i Studium Pedagogicznego w Perth i Edynburgu oraz publikował swe prace, które przygotowywał na terenie Wielkiej Brytanii. Zygmunt Kukulski zmarł dnia 4 grudnia 1944 r. w Peebles w Wielkiej Brytanii¹³.

Publikacje Kukulskiego na tle dorobku polskiej pedagogiki okresu dwudziestolecia międzywojennego

Działalności i dorobek naukowy prof. Zygmunta Kukulskiego mogą być opisywane, interpretowane i oceniane z różnych perspektyw, i w różnym kontekście. Mimo oryginalności wpisują się one w społeczno-kulturową, administracyjną i teoretyczną sytuację oraz procesy, jakim podlegała pedagogika okresu międzywojennego. Odniesienie do ówczesnych okoliczności pozwala nie tylko zrozumieć istotę twórczości naukowej Kukulskiego, lecz także nadać jej właściwą rangę, odpowiednie dla niej teoretyczne i praktyczne znaczenie. Działalność i dorobek Kukulskiego należy rozpatrywać nie tylko w stosunku do ogólnie pojętej kondycji pedagogiki. Interesujący pozostaje lokalny kontekst – tzn. edu-

12 E. Walewander, *Pedagogika uniwersytecka*, s. 68–69.

13 K. Wołk, *Zygmunt Bolesław Kukulski*, s. 47–58, 86–89, 113–119; 213, 216.

kacyjna, społeczna i kulturowa sytuacja kraju, w tym położenie Kościoła katolickiego; poziom intelektualny i moralny elit w odradzającej się Polsce oraz pozycja Kościoła w Polsce; procesy laicyzacyjne i tworzenie się nowoczesnego, świeckiego społeczeństwa¹⁴.

Działalność Kukulskiego rozwijała się w warunkach postępującego procesu budowania naukowej autonomii pedagogiki, w kontekście dążeń do osadzenia wiedzy o wychowaniu w uniwersyteckich strukturach uprawiania nauki. Mimo że dorobek teoretyczny i praktyczny pedagogiki już wówczas okazał się znaczący, oparty na wielowiekowej tradycji, to jej naukowy status nadal się nie wykrystalizował. Pedagogika była wtedy dyscypliną młodą, zaledwie ponad stuletnią¹⁵, świadomość więc jej genezy i naukowych początków – nie rozpowszechniona¹⁶.

Zaistnienie pedagogiki w uniwersyteckich strukturach administracyjnych trzeba uznać za istotny wskaźnik budowania naukowej autonomii wiedzy edukacyjnej, tworzenia instytutów i katedr pedagogiki, za ważny identyfikator jej zwiększającego się znaczenia naukowego, kulturowego i społecznego¹⁷. W sytuacji kraju, powagi działalności prof. Kukulskiego nadaje to, że utworzona w 1920 r. na Uniwersytecie Lubelskim Katedra Pedagogiki była drugą w Polsce Katedrą Pedagogiki, po powstałej w 1918 r. Katedrze Pedagogiki i Dydaktyki na Uniwersytecie Poznańskim, którą kierował Antonii Danysza (1853–1925)¹⁸. Powołanie Katedry Pedagogiki na Uniwersytecie Lubelskim uprzedziło

14 G. Karolewicz, *Środowisko nauczycieli akademickich KUL w okresie międzywojennym*, w: *Wczoraj i dziś pedagogiki uniwersyteckiej w świetle twórczości Stefana Kunowskiego*, s. 53–54.

15 Za moment instytucjonalnego powstania pedagogiki uznaje się uzyskanie przez Jana Fryderyka Herbarta (1776–1841) stopnia doktora habilitowanego w 1806 r. w Getyndze oraz utworzenie przez niego Instytutu Pedagogicznego na Uniwersytecie w Królewcu w 1809 r.; M. Nowak, *Podstawy pedagogiki otwartej*, Lublin 1999, s. 91–92; T. Hejnicka-Bezwińska, *Pedagogika ogólna*, Warszawa 2008, s. 107–113.

16 S. Kot, *Historia wychowania*, t. 2: *Wychowanie nowoczesne. Od połowy wieku XVIII do doby współczesnej*, wyd. 3 (według wydania drugiego z 1934 r.), Warszawa 1996, s. 153–162.

17 A. Bronk, *Czy pedagogika jest nauką autonomiczną?*, w: *W trosce o integralne wychowanie*, red. M. Nowak, T. Ożóg, A. Rynio, Lublin 2003, s. 55, 65.

18 K. Nowak-Kluczyński, *Historia dyscypliny pedagogiki na Uniwersytecie Poznańskim oraz na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu w stulecie istnienia – próba rekonstrukcji*, „*Studia Edukacyjne*”, 58 (2020) s. 193–198, DOI: 10.14746/se.2020.58.10.

powstanie tak ważnych dla polskiej pedagogiki jednostek jak: Studium Pedagogicznego na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Jagiellońskiego (1921) oraz Katedry Pedagogiki UJ (1926), kierowanej przez Zygmunta Mysłakowskiego (1890–1971), Państwowego Instytutu Pedagogiki Specjalnej (1922), założonego w Warszawie przez Marię Grzegorzewską (1988–1967), Wydziału Pedagogiki (1920) i następnie Studium Pracy Społeczno-Oświatowej na Wolnej Wszechnicy Polskiej w Warszawie (1925), uformowanego z inicjatywy Heleny Radlińskiej (1879–1954), Katedry Pedagogiki i Organizacji Szkolnictwa na Uniwersytecie Warszawskim (1926), utworzonej przez Bogdana Nawroczyńskiego (1882–1974), Katedry Pedagogiki na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie (1938), kierowanej przez Bogdana Suchodolskiego (1903–1992) i Kazimierza Sośnickiego (1883–1976)¹⁹, a także prowadzonego przez Mariana Massoniusa (1862–1941) Seminarium Pedagogicznego (1921) oraz Katedry Pedagogiki na Uniwersytecie Wileńskim (1937), kierowanej przez Ludwika Chmaja (1888–1959)²⁰.

Innym (obok instytucjonalnego) aspektem procesu autonomizacji pedagogiki, w którym uczestniczył prof. Kukulski, był aspekt merytoryczny: teoretyczny i metateoretyczny. W tym kontekście dorobek naukowy Profesora można odnieść do dwóch zakresów treściowych. Pierwszy z nich dotyczy istoty pedagogiki jako nauki, drugi – pedagogii narodowej.

Polska pedagogika okresu międzywojennego, mimo że spóźniona w rozwoju instytucjonalnym (w stosunku do pedagogiki europejskiej, zwłaszcza niemieckiej), stanowiła element szerszych, ogólnościowych dyskusji dotyczących istoty nauk o edukacji. Polscy pedagodzy, niejednokrotnie kształceni na uniwersytetach europejskich, byli nie tylko zaznajomieni z aktualnym stanem wiedzy z zakresu pedagogiki i filozofii, lecz również uczestniczyli w głównym nurcie europejskiego dyskursu edukacyjnego. Naukowe kompetencje rodzimych pedagogów przejawiały się w ich uczestnictwie w typowych dla

19 T. Hejnicka-Bezwińska, *Pedagogika ogólna*, s. 116–119; *taż*, *Koncepcja pedagogiki (i pedagogiki ogólnej) w Szkole Lwowsko-Warszawskiej*, „Forum Pedagogiczne”, 8 (2018) nr 1, s. 47–49, DOI: 10.21697/fp.2018.1.03.

20 W. Szulakiewicz, *Pedagogika na Uniwersytecie Stefana Batorego*, Toruń 2019, s. 80–120; M. Przeniosło, *Katedry pedagogiczne na uczelniach akademickich w II Rzeczypospolitej*, „Kwartalnik Pedagogiczny”, 62 (2017) nr 2, s. 134–152, DOI: 10.5604/01.3001.0010.3294.

tego czasu dyskusjach dotyczących m.in.: krytyki szkoły herbartowskiej, funkcji naturalizmu metodologicznego w badaniach pedagogicznych czy osadzenia teoretycznych i metodologicznych podstaw pedagogiki na osiągnięciach psychologii i socjologii²¹.

Okres dwudziestolecia międzywojennego to także czas obrony metodologicznej autonomii nauk humanistycznych, czas dyskusji między naturalizmem a antynaturalizmem metodologicznym, do której *implicite* odnosił się Kukulski. Przypadająca na przełom XIX i XX w. ekspansja nauk przyrodniczych, obok licznych osiągnięć poznawczych i praktycznych, prowadziła do systematycznej marginalizacji nauk humanistycznych, filozofii i teologii. Zainicjowana przez Wilhelma Diltheya (1833–1911) obrona metodologicznego statusu humanistyki nie pozostawała bez znaczenia dla rozwoju pedagogiki. Wykazanie specyfiki przedmiotu badań, celów, języka metod i technik badawczych nauk humanistycznych oraz osadzenia zjawisk humanistycznych w perspektywie dziejowej, tworzyło przestrzeń dla definiowania pedagogiki jako nauki nie tylko opisowej, empirycznej, ale również jako nauki normatywnej i „rozumiejącej”²².

Co istotne, ówczesnym pedagogom w Polsce nie były obce analizy meta-teoretyczne, a nawet nabierały one charakteru systemowego²³. Występowały w badaniach prowadzonych na terenie pedagogiki ogólnej, realizowanych w okresie międzywojennym przez takich pedagogów, jak Antoni Danysz (1853–1925), Kazimierz Sośnicki (1883–1976), Zygmunt Mysłakowski (1890–1971), Sergiusz Hessen (1887–1950), Bogdan Nawroczyński (1882–1974), Andrzej Niesiołowski (1899–1945)²⁴. Podejmowane przez nich zagadnienia dotyczące istoty pedagogiki, jej metodologicznej i teoretycznej specyfiki, relacji względem nauk pomocniczych, świadczyły o rosnącej samoświadomości metodologicznej (metateoretycznej) ówczesnych pedagogów, typowej dla procesu tworzenia się dyscyplinowej autonomii każdej nauki.

21 T. Hejnicka-Bezwińska, *Koncepcja pedagogiki*, s. 55–56.

22 A. Bronk, *Czy pedagogika*, s. 68–72.

23 A. Niesiołowski, *Zarys pedagogiki ogólnej: rękopisy z oflagu*, oprac. J. Kostkiewicz, Kraków 2017.

24 P. Magier, *Metatheoretical Foundations of Educational Theory. Selected Aspects*, „Studia z Teorii Wychowania”, 15 (2024) nr 3, s. 31–32, DOI: 10.5604/01.3001.0054.7885.

Badania metanaukowe prowadzone przez Kukulskiego wpisują się w prowadzony wówczas dyskurs dotyczący autonomii pedagogiki. Rozwijają się w kontekście jej związku z filozofią i psychologią oraz szerzej – z naukami przyrodniczymi i humanistycznymi (historią), a także w kontekście zagadnień społecznego i kulturowego jej funkcjonowania. Traktowane być mogą jako „głos w dyskusji”, a nawet stanowisko pośrednie w sporze o istotę pedagogiki, określając dotąd bądź jako „nauka filozoficzna”, bądź jako „nauka empiryczna”. Za *novum* w koncepcji prof. Kuklińskiego uznać można opis struktury pedagogiki, który obejmuje zarówno jej aspekt empiryczny (w zakresie przebiegu procesu wychowania), jak i aspekt filozoficzny (w zakresie norm i celów wychowania), a ponadto zawiera autorskie odniesienia do funkcji badań historycznych w pedagogice²⁵.

Także podjęcie się przez Kukulskiego badania zagadnień dotyczących pedagogiki narodowej odpowiadało intelektualnemu klimatowi epoki. Polska pedagogika zawierała już w tym czasie specyficzne modele edukacyjne, najczęściej oparte na ideach patriotycznych i katolickich, będących odpowiedzią na postępujące procesy rusyfikacyjne i germanizacyjne w czasie zaborów. Opierały się one także na percepcji dorobku Polski przedrozbiorowej, zwłaszcza osiągnięć KEN²⁶. Dalszy rozwój problematyki wychowania narodowego przypada na lata trzydzieste i związany jest z kształtowaniem się ideologii sanacyjnej. Nie bez znaczenia pozostawała również pluralizacja poglądów i nurtów w polskiej pedagogice. W rezultacie w zakres zagadnień wychowania narodowego weszły zagadnienia wychowania społecznego, państwowego, moralnego – promowane przez myślicieli reprezentujących różne stanowiska pedagogiczne, pedagogów laickich, reprezentantów nurtu nowego wychowania oraz pedagogiki socjologicznej²⁷.

25 Z. Kukulski, *Główne momenty myśli i badań pedagogicznych*, Lublin 1923.

26 Np.: W. Osterloff, *Wychowanie obywatelskie i oświata powszechna. Z pism współpracowników Komisji Edukacji Narodowej dla seminariów nauczycielskich i wychowawców*, Warszawa–Lublin–Lwów–Kraków 1919.

27 K. Sośnicki, *Podstawy wychowania państwowego*, Lwów–Warszawa 1933; E. Magiera, *Teoretyczne podstawy wychowania państwowego w Polsce okresu międzywojennego (zarys problematyki)*, „Forum Pedagogiczne”, 9 (2019) nr 1, s. 125–137, DOI: 10.21697/fp.2019.1.09; S. Wołoszyn, *Nauki o wychowaniu w Polsce w XX wieku. Próba zarysu encyklopedycznego*, Warszawa 1993, s. 84–86.

Nie sposób wreszcie nie zauważyć, że praca naukowa Kukulskiego jako profesora uniwersytetu katolickiego, toczyła się w kontekście zainicjowanej i animowanej przez Stolicę Apostolską odnowy intelektualnej elit katolickich, która miała się odbywać m.in. poprzez tworzenie nowych uniwersytetów katolickich, rozwój neotomizmu i pedagogiki neotomistycznej (*paedagogia perennis*)²⁸. Uzyskanie przez Kukulskiego habilitacji oraz kierownictwo Katedrą Pedagogiki na uniwersytecie katolickim uznać można za milowy krok w rozwoju instytucjonalnego zaplecza do uprawiania myśli chrześcijańskiej w polskiej pedagogice²⁹.

W chwili rozpoczęcia przez Kukulskiego pracy w Lublinie, polska pedagogika chrześcijańska nie posiadała jeszcze instytucjonalnego usytuowania, ale proces teoretyzacji praktyki wychowania chrześcijańskiego był już zaawansowany. Zarejestrować można wówczas różnorodne (o różnym zakresie i stopniu zaawansowania) działania pedagogów chrześcijańskich zmierzające do budowania uogólnień i modeli praktyki edukacyjnej³⁰. Niezależnie od tego, duże znaczenie dla omawianego procesu miała naukowa aktywność filozofów i teologów chrześcijańskich. Jako wzorcową na tym polu można potraktować pracę naukową o. Jacka Woronieckiego, który problematyce pedagogicznej poświęcił liczne teksty. Co ciekawe, prace pedagogiczne dominikanina nie dotyczą wyłącznie wychowania. Wiele z nich ma charakter metateoretyczny. Ich przedmiotem jest pedagogika, jej natura, przemiany oraz zagrożenia³¹.

Rekonstrukcja założeń pedagogiki narodowej

Kukulski swoje rozważania prowadził w ramach historyczno-systemowych. Na tle dziejów przedstawiał zmiany systemów, które w swojej istocie opierają się

28 Leon XIII, *Aeterni Patris. O filozofii chrześcijańskiej*, Warszawa 2003.

29 G. Karolewicz, *Środowisko nauczycieli akademickich*, s. 53–63.

30 Np.: S. Podoleński, *Podręcznik pedagogiczny. Wskazówki dla rodziców i wychowawców*, Kraków 1921; B. Markiewicz, *Przewodnik dla wychowawców – część pierwsza i druga*, Marki 2022.

31 G. Wistuba OP, P. Magier, M. Marczewski, *Wychowanie personalistyczne: aktualność nauczanie Sługi Bożego o. Jacka Woronieckiego OP*, Gdańsk 2022.

na różnych praktykach wychowawczych³². System wychowawczy traktował jako zbiór sensów nadających mu tożsamość i dających się wyodrębnić z całości systemu społecznego. W dziele rekonstrukcji tego systemu przestrzegał przed myleniem faktów pedagogicznych z poglądami na ich temat. Praktyka edukacyjna zmieniła się zasadniczo w XIX w., co dokonało się po długim okresie podtrzymywania bardzo tradycyjnych metod wychowania, mimo posiadania wielu rewolucyjnych stanowisk (zwłaszcza filozoficznych) na jej temat. Odróżnienie tego, co jest teoretycznym opracowaniem systemu wychowania od tego, co jest praktyczną realizacją tego systemu wiąże Kukulski ze wzajemną zależnością między wpływem systemu jako struktury instytucjonalnej a oddziaływaniem konkretnych ludzi³³. Wyraźnie poza tym podkreślał wpływ wybitnych postaci na rozwój kultury, a zatem instytucji edukacji, już w swojej pracy doktorskiej dotyczącej Tadeusza Czackiego³⁴, a później w studiach poświęconych Stanisławowi Staszicowi³⁵.

Kukulski swoje wnioski nad myślą i badaniami pedagogicznymi wpisuje w określoną wizję historiozoficzną dziejów Polski³⁶. Przyjmuje w tym względzie zarówno perspektywę instytucjonalną poprowadzoną przez pryzmat rozwoju państwa, jak i cywilizacyjną widzianą przez pryzmat charakteru

32 „Praktyki wychowawcze nie są faktami odosobnionymi, lecz w odnośnym społeczeństwie są połączone w jeden system wychowania, właściwy pewnemu krajowi i czasowi. Każdy naród ma swój system pedagogiczny, jak posiada swój, system religijny, moralny, ekonomiczny, polityczny i t.d. Przez porównanie społeczeństw podobnych pod względem organizacji, można by utworzyć typy wychowania na kształt typów familji, państwa czy religji, a następnie zbadać, od jakich warunków zależą charakterystyczne właściwości każdego z nich i jak wyszły jedne z drugich, by w ten sposób uzyskać prawa, rządzące ewolucją systemów wychowania”. Z. Kukulski, *Główne momenty myśli i badań pedagogicznych*, s. 28.

33 „System wychowawczy jest wypadkową nie tylko bezpośredniego oddziaływania pedagogów, ale i wielu czynników ukrytych, słowem, całej kultury fizycznej, umysłowej i moralnej odnośnej epoki i kraju, dlatego też przy rekonstrukcjach rzeczywistych systemów wychowawczych trzeba postępować z największą ostrożnością, by przypadkiem nie wziąć poglądów za fakty, a zarazem uwzględnić należycie wchodzące w grę składniki wychowania”, tamże, s. 32.

34 Z. Kukulski, *Działalność pedagogiczna Tadeusza Czackiego. W setną rocznicę zgonu*, Warszawa 1914.

35 Tenże, *Lata szkolne Staszica*, Lublin 1926; tenże, *Trzy dokumenty z życia Staszica. Z 16 ilustracjami*, Lublin 1926; tenże, *Udział Staszica w pracach Izby Edukacyjnej (1807–1812)*, Lublin 1927.

36 Tenże, *Główne momenty myśli i badań pedagogicznych*, s. 5–15.

narodowego. We wstępie do *Głównych momentów myśli i badań pedagogicznych* wskazuje na zachodnie dziedzictwo instytucji, które ukształtowały polski porządek społeczno-polityczny. W swoich analizach nad systemami wychowania i rozwojem nauk o wychowaniu – jak sam deklaruje – pozostaje pod wpływem Émile’a Durkheima. Traktuje wychowanie jako fakt społeczny, który daje się obserwować, systematyzować, konceptualizować, operacjonalizować i przekształcać w rozwiązania praktyczne. Jasno jednak wskazuje na potrzebę osadzenia analizy systemu edukacji w kontekst historyczny jego kształtowania się w określonym czasie i miejscu. Uznając, że nie ma prostego mechanizmu zmieniania systemu edukacyjnego przez wdrażanie pomysłów teoretycznych, formułuje bardzo ciekawe – jak na tamte czasy – podejście dające się wpisać w ramy realizmu³⁷. Chodzi o uznanie istnienia świata zewnętrznego poza konstruktami umysłu, do którego mamy wgląd dzięki instytucji nauk eksperymentalnych. Zdaniem Kukulskiego, pedagogika eksperymentalna, idąc śladem nauk biologicznych i społecznych, pozwala wyjść poza konstrukty umysłu i języka, widząc problemy konkretnych instytucji wychowawczych. Łączy z tym przekonanie, że edukacja powinna z poziomu analiz werbalnych, charakterystycznych dla tradycyjnej szkoły humanistycznej, przerodzić się w nauczanie oparte na realistycznym oglądzie natury świata fizycznego.

W tym duchu Kukulski, w kontekście tworzenia systemu wychowania, inaczej traktuje pierwotne chrześcijaństwo jako krzewiciela równości, a inaczej jego rozwiniętą średniowieczną formę jako zamkniętą instytucję stanową³⁸. Autor

37 „Modernizm pedagogiczny nie wytłumaczy naszego systemu wychowawczego, naszych szkół, które są odzwierciedleniem ducha narodowego, i dlatego kultura pedagogiczna winna mieć szeroką podstawą historyczną. Przyszłość można tworzyć tylko przy pomocy materiału przekazanego nam przez przeszłość; nowa pedagogika powinna organicznie łączyć się z poprzednią. Wiele zagadnień z dziedziny organizacji szkolnej, jak wyznaczenie odpowiedniego miejsca poszczególnym gatunkom szkół i t.p., wiele problemów z zakresu teorii nauczania, jak teraźniejsze nauczanie realistyczne w przeciwieństwie do dawnego humanistycznego i książkowego, okazuje się w całej pełni dopiero w świetle historycznym”, tamże, s. 107–108.

38 „Chrześcijaństwo przekształciło system wychowania, znosząc izolujące zapory pomiędzy pojedynczymi stanami i płciami i zwiastując ideę ogólnego wychowania rodzaju ludzkiego. [...] W średnich wiekach kościół był wszechwładną formą historycznego życia. Stąd rysem zasadniczym systemów wychowawczych w ówczesnych społeczeństwach chrześcijańskich jest wychowanie przez kościół dla kościoła, a tem samem dla wieczności”; tamże, s. 29–30.

odróżnia system przekonań strukturalnie obecny w instytucjach określających styl myślenia ludzi (w tym o potrzebie wychowania) od konkretnych rezultatów tego wychowania wynikających z działalności danych instytucji. Pedagogika pozostaje z jednej strony zdroworozsądkowym korektorem kulturowej tradycji wychowania, a z drugiej naukowym projektem zmian dostosowujących kierunki wychowania do cywilizacyjnych wymagań danego miejsca i czasu. Jeżeli chrześcijaństwo, dzięki swoim wartościom, odegrało ważną rolę w tworzeniu powszechnego systemu nauczania, to jednak w swoich strukturach instytucjonalnych reprezentowało interesy teologiczno-kościelne, które z czasem musiały ustąpić „interesom duchowym nowożytnej filozofii i wiedzy”³⁹. Miało to – jego zdaniem – szczególne znaczenie w budowaniu właściwych podstaw nowego polskiego charakteru narodowego, czy też duszy narodowej, która ulegała „spaczeniu, znieprawieniu” w ramach wychowania jezuickiego⁴⁰.

Jako wychowanek szkoły lwowsko-warszawskiej Kukulski opiera swoje dociekania na danych empirycznych będących podstawą indukcyjnych uogólnień, a zarazem abdukcyjnych dążeń do najlepszego wyjaśnienia. Mimo iż wiele mówi o odnoszeniu rozumienia człowieka i jego naturalnych predyspozycji do podstaw biologicznych⁴¹, to jednak przede wszystkim skupia się na faktach historycznych ukazujących wzajemnie przenikanie się sensów dziedzictwa instytucjonalnego i sprawczości konkretnych postaci kształtujących charakter narodowy danej społeczności⁴². Odwołując się m.in. do o. Jacka Woroniec-

39 Z. Kukulski, *Wstęp*, w: *Pierwiastkowe przepisy pedagogiczne Komisji Edukacji Narodowej z lat 1773–1776*, wyd. i wstęp tenże, Lublin 1923, s. xv.

40 „Szkoła jezuicka, w której głównym przedmiotem była łacina, udzielana metodą werbalną, w której jednym z czynników wychowania moralnego było ślepe i bezwzględne posłuszeństwo, nie mogła umysłów młodzieży rozwinąć, ale je zakuwała, tworzyła z ludzi wolnych obłudnych niewolników. Ciężko więc zgrzeszyła wobec narodu, wobec Rzpltej Polskiej, przygotowując jej złych i przewrotnych obywateli”; tamże, s. XLVI–XLVII.

41 Uważa, że wielkie znaczenie we właściwym kształtowaniu edukacji mają naturalne predyspozycje psychologiczne nauczyciela-wychowawcy. W celu zbadania tej problematyki przygotował i wydał *Ankiety w sprawie psychologii nauczyciela-wychowawcy*, Lublin 1927.

42 „Dzisiaj podkreśla się silnie filozoficzną i psychologiczną stronę pedagogiki. Niewątpliwie filozoficzna i psychologiczna pedagogika to dwie części pedagogiki naukowej. Ale nie trzeba zapominać, że i historyczna pedagogika może oddać duże usługi

kiego⁴³, wskazuje na rozległe horyzonty i wielkie zdolności umysłowe Polaków, ale też i na brak systematyczności i specjalistycznego pogłębienia dążeń poznawczych⁴⁴. Uszczegóławiając ten obraz, zalicza Polaków do kategorii ludzi obdarzonych szczególnie wyobraźnią obrazową kosztem wyobraźni pojęciowej i konstrukcyjnej. Dominować ma zatem w Polsce styl myślenia artysty, kosztem „myśli i pracy czynnej, realnej, twórczej. Jeżeli się z tego punktu widzenia rzecz ujmuje, paradoksem nie stanie się powiedzenie, że spotyka się u nas typy uczonych-artystów i techników-artystów, oraz niemyślących artystów”⁴⁵. Dodaje do tego następnie zdolność do zachowania uwagi – utrwalającą i rozpraszającą – z czym wiążą się dwie formy pracy – recepcyjna i przyswajająca oraz produkcyjna i wynalazcza:

Jedni przyjmują i szeregują wiedzę, by jej użyć za materiał wytyczny, drudzy natomiast, idąc za związkiem uchwyconej wiedzy przerabiają materiał na inne, wyższe wartości. Polski sposób pracy wypadnie zaliczyć do tego typu pierwszego, tj. recepcyjnego⁴⁶.

Kukulski opowiada się za pedagogiką narodową, która uwzględnia cechy danej nacji, co umożliwiałoby utworzenie krytycznego programu niwelowania braku naturalnej harmonii między przymiotami, zdolnościami i uczuciami

przy budowie gmachu pedagogiki naukowej, zwłaszcza, jeżeli idzie o stawianie celów, zasad, norm i metod. Zdaniem naszym, dopiero filozoficzna, psychologiczna i historyczna pedagogika, mogą się złożyć na całokształt iście umiejętnej, samodzielnej pedagogiki”; Z. Kukulski, *Od wydawcy*, w: *Elementarz dla szkół parafialnych narodowych z roku 1785*, wyd. tenże, Lublin 1930, s. III.

43 J. Woroniecki, *Wstęp do nauki o charakterze polskim*, w: *Z zagadnień wychowania narodowego*, t. 1, Lwów 1918.

44 „Zasadnicze właściwości psychiki polskiej dadzą się ująć w następujący sposób. Lotny umysł polski potrafi objąć równocześnie kilka zakresów pracy, potrafi rozpraszać swą uwagę na wiele przedmiotów, czego najlepszym dowodem liczne przykłady pracy umysłowej czy fizycznej, w których ujawnia się typowe postępowanie marzycielskie, nie liczące się z rzeczywistością. Istotnie droga pracy polskiej szła po większej części górą–niebem, a wyjątkowo dołem–ziemią”; Z. Kukulski, *Główne momenty myśli i badań pedagogicznych*, s. 7.

45 Tamże, s. 8.

46 Tamże.

nadmiernie rozwiniętymi a tymi pożądanymi, ale mniej rozwiniętymi. Użycie przymiotnika „narodowa”, wpisane jest w polską tradycję, daleką od heglowskich uniesień na temat zbliżania narodu/państwa niemieckiego do poziomu wyraziciela w dziejach ducha absolutnego. Zgodnie z polską tradycją narodową, wyrażoną przez Dmowskiego w *Myślach nowoczesnego Polaka*, zamiast apologii cech narodowych, mamy nastawienie krytyczne ujawniające różne przywary polskiego charakteru narodowego. Kukulski, jako dziedzic ducha stańczyków, negatywnie ocenia wszelkie złudzenia odnoszące się do dziejów Polski i z tego także program myślenia i działania społecznego zgodny z ideą postępu właściwą XIX-wiecznej myśli społecznej. Rozwój programu powszechnej edukacji traktuje jako wniesiony do kultury przez chrześcijaństwo, ale właściwie rozwinięty w XVIII-wiecznym oświeceniu. Jednoznacznie wskazuje na różnicę między deklaracjami teoretycznymi a realizacjami praktycznymi, pisząc:

Nawet wiek XVIII, nazwany pedagogicznym, aczkolwiek wydał „Emila” Rousseau’a, za którym poszło wychowanie nowożytne, nie pociągał bezpośrednio za sobą wyraźnych zmian w urządzeniach pedagogicznych, bo życie szło jeszcze z dawna utartą drogą. Nie trzeba nigdy mieszać teorii z praktyką, pism treści pedagogicznej z wychowawczymi instytucjami socjalnymi, rozmaitych zarządzeń, przepisów i ustaw władz z rzeczywistym czynem⁴⁷.

Ukazanie narodowego charakteru wychowania, a zarazem pedagogiki, wiązał Kukulski ze szczegółowymi badaniami historycznymi nad instytucjami edukacji. Czynił to, opisując rozwój szkolnictwa polskiego pod inspiracją Komisji Edukacji Narodowej⁴⁸ jako powiązanie struktur społecznych wpływających na działania ludzkie, które podlegają przepracowaniu w ludzkich działaniach:

Nauczyciele świeccy trzech różnych uwarstwowień wnieśli do szkół lubelskich nowego ducha naukowego, towarzyskiego i wychowawczego,

47 Tamże, s. 31.

48 Opracował i wydał szereg dokumentów związanych z dziedzictwem KEN: *Pierwiotkowe przepisy pedagogiczne Komisji Edukacji Narodowej z lat 1773–1776*, Lublin 1923; *Źródła do dziejów wychowania i szkolnictwa w Polsce z doby Izby Edukacji Publicznej 1807–1812*, Lublin 1931.

który wionął odświeżeniem zatęchłej atmosfery szkolnej, choć należytego poparcia ze strony opinii społecznej nie doczekali się, a tymczasem przyszło się im borykać na każdym kroku z nieprzezwycięzonymi prawie trudnościami natury moralnej i materialnej. Wykształcenie uniwersyteckie, wysokie wartości osobiste, zdolności zawodowe i takie przymioty profesorów świeckich, jak gorliwość, pracowitość, wytrwałość, przykładowe i przystojne na ogół zachowanie się, chęć współdziałania w zgodzie i harmonii zapewniały szkołom wydziałowym lubelskim rozwój oraz jednały powszechne niemal uznanie ze strony wizytatorów generalnych, którzy w różnych odstępach czasowych niejednokrotnie stwierdzali, że szkoły lubelskie celowały przez pilność, dobre obyczaje i zdatność we wszystkich naukach⁴⁹.

Swoją pasję poznawania narodowych systemów edukacji jako instytucji i cywilizacyjnych praktyk wychowania Kukulski kontynuuje podczas pobytu w Wielkiej Brytanii. Przebywając tam w czasie drugiej wojny światowej, starał się odtworzyć związek między indywidualistycznym założeniami antropologiczno-społecznymi a strukturą społeczną Albionu.

Trzeba zaznaczyć, że nie jest rzeczą łatwą jednolitą postawą w rozstrzygnięciu zagadnienia, gdy się zważy, że brytyjskie życie zbiorowe, a także i szkolne, opiera się na zasadzie indywidualizacji, podczas gdy cechą państw totalnych jest standaryzacja w metodach wychowawczych. Ponadto należy wziąć pod uwagę dużą rozpiętość życia społecznego i różne stany socjalne od arystokracji rodowej, ziemskiej, przemysłowej, handlowej, bankowej do szarej masy robotniczej (*riches-masses*), co się zaznacza w różnolitym uwarstwieniu klasowym (*leisure, professional, working class – upper and high life, upper-middle, middle, lower-middle, lower class*)⁵⁰.

W sformułowaniu tym polski uczoney wykazuje daleko idący zmysł socjologicznego łączenia ideałów i wartości ważnych dla danego społeczeństwa z możliwościami ich realizacji w ukształtowanych strukturach organizacyjnych.

49 Z. Kukulski, *Pierwsi nauczyciele świeccy w szkole wydziałowej lubelskiej w dobie Komisji Edukacji Narodowej*, Lublin 1939, s. 164.

50 Tenże, *Tak zwane „Public Schools” w Wielkiej Brytanii*, Londyn 1942, s. 57.

Oryginalność myśli Kukulskiego

Podejście Kukulskiego znacząco różni się od młodopolskich fascynacji Nietzscheańskimi koncepcjami nadczłowieka i polskiej tradycji walki z opłotkami szlachecczymi. Wydaje się on szczególnie wrażliwy na uproszczenia romantyczne, nieco przekornie wskazując na systematyczność, uporządkowanie metodologiczne i precyzję pojęciową nauki niemieckiej. Za oczywiste uważa to, że Polska została włączona w obręb kultury Zachodu, pozostając cywilizacyjnie podporządkowaną w swoim rozwoju. Jego zdaniem dowodzi tego brak oryginalnej myśli naukowej, co dobitnie widać w pedagogice. Jakkolwiek docenia on osiągnięcia związane z Komisją Edukacji Narodowej, to jednak uznaje je za wyjątkowe i krótkotrwałe. Ukazuje to na przykładzie rozwoju świeckiego systemu szkolnictwa wołyńskiego i lubelskiego, podnosząc je do poziomu godnych miana Aten Wołyńskich i Aten Lubelskich⁵¹. Na podstawie szczegółowych analiz zależności między instytucjami a wybitnymi postaciami polskiej myśli i praktyki pedagogicznej ukazuje dramaturgiczne napięcia nie tyle międzyludzkie, co zderzenia sensów kształtujących ducha polskiego.

Projekt Kukulskiego dotyczy próby zmiany wychowania narodu polskiego, aby przestał być „maruderem kulturalnym”, a stał się „współpracownikiem, współtwórcą cywilizacji”. Służyć temu ma wypracowany program naprawczy, unikający błędu naśladownictwa obcych metod wychowawczych. Lubelski pedagog skupia swoją uwagę bardziej na ustaleniach historycznych, z których potrafi wyprowadzać tezy metateoretyczne wskazujące na to, w jaki sposób system pedagogiczny jest częścią systemu edukacji, a ten częścią systemu społecznego. Nie chodzi tu o ujęcie strukturalne, ale o wskazanie wzajemnego przenikania się sensów współtworzących warunki życia narodu.

51 „Wobec tedy szczęśliwego zbiegu wielu okoliczności, a przede wszystkim trafnego doboru świeckiego grona nauczycielskiego akademickie szkoły lubelskie wysunęły się od razu na przodownicze stanowisko wśród szkół w Koronie, zyskując sobie przelotną nazwę Akademii Lubelskiej, a zasługując w całej pełni na nazwę Aten Lubelskich, podobnie jak późniejsze Liceum Krzemienieckie – Aten Wołyńskich”; tenże, *Pierwsi nauczyciele świeccy w szkole wydziałowej lubelskiej w dobie Komisji Edukacji Narodowej*, s. 164.

Ukształtowany system pedagogiczny ma przede wszystkim wpływ moralny, ale jest równie ważny dla życia ludzkiego jak wpływ sił fizycznych. Pedagogika jest zatem, zgodnie z określeniem Kukulskiego, teorią praktyczną o znaczeniu cywilizacyjnym.

Jego przekonanie o braku specjalistycznych i pragmatycznych skłonności Polaków formułowane było w czasie, kiedy w Europie narastała obawa przed dominacją wiedzy specjalistycznej i mentalności specjalistów jako przejawu szczególnego zagrożenia cywilizacyjnego. José Ortega y Gasset np. nazywa to buntem i dążeniem do władzy człowieka masowego⁵². Odmienne niż polski pedagog widzi zagrożenie tam, gdzie on upatruje szansę na rozwój cywilizacyjny Polski. Kukulski daje temu wyraz w stosunku do zasad pedagogiki Johanna Heinricha Pestalozziego, którą ceni za wypromowanie idei powszechnej edukacji zapewnianej przez państwo wszystkim (zwłaszcza ubogim), ale krytykuje za „brak zmysłu praktycznego, zdolności organizacyjnej, zbyt silne poddawanie się uczuciu w miejsce spokojnej rozważy” we wprowadzaniu jej w życie⁵³. Stara się łączyć cele naukowe z praktyką organizacyjną, unikając konserwatywnego podważania nowoczesności, a upatrując wręcz w niej szansę na realizację idei powszechnej edukacji służącej indywidualnemu rozwojowi wychowanków.

- 52 Charakterystyczny jest tu „mądro-głupi” stosunek do rzeczywistości polegający na braku zdolności do krytycznego przyznania się do ignorancji i traktowania rzeczy, których nie poznano „z wyniosłą pewnością siebie kogoś, kto jest uczony w swej specjalnej dziedzinie. I w istocie tak właśnie zachowuje się specjalista. Wobec polityki, sztuki, obyczajów społecznych i towarzyskich, a także wobec innych nauk przyjmuje postawę najgłupszego prymitywa; ale robi to z przekonaniem i pewnością siebie, nie dopuszczając – i to jest rzecz paradoksalna – możliwości istnienia specjalistów w tamtych dziedzinach. Cywilizacja, czyniąc go specjalistą, spowodowała zarazem to, że w pełni z siebie zadowolony zamknął się hermetycznie we własnej ograniczoności; a z kolei wewnętrzne poczucie zadufania i własnej wartości prowadzi go do tego, iż pragnie dominować także w dziedzinach nie mających nic wspólnego z jego wąską specjalizacją”; J. Ortega y Gasset, *Bunt mas*, tł. P. Niklewicz, Warszawa 1997, s. 113.
- 53 Z. Kukulski, *Wstęp wydawcy, w: Pestalozzi w Polsce na początku XIX stulecia. Sprawozdania, rozbiory i sądy współczesne*, oprac. i wstęp tenże, Lublin 1930, s. XXVII.

Streszczenie: Przedmiotem artykułu jest koncepcja pedagogiki opracowana przez Zygmunta Kukulskiego i ujęta w aspekcie jej specyfiki historycznej i teoretycznej. Wybór tematu jest o tyle istotny, że dotyczy jednej z pierwszych, pionierskich polskich koncepcji pedagogicznych okresu międzywojennego. Jest ona ponadto wytworem pedagoga mało znanego współczesnemu środowisku pedagogicznemu w Polsce. Kukulski uwzględnia w niej zarówno odniesienie do współczesnego mu dorobku nauk przyrodniczych, filozofii, jak i historii, traktując je jako źródło dla formułowania celów, metod oraz treści wychowania. Co istotne, Kukulski porusza także problematykę wychowania narodowego. Formułuje postulaty dotyczące zmiany polskiego charakteru narodowego, umieszczając je w kontekście uniwersalnych prawidłowości społecznych, kulturowych i edukacyjnych.

Słowa kluczowe: Zygmunt Kukulski, pedagogika narodowa, polska pedagogika okresu dwudziestolecia międzywojennego, pedagogika jako nauka.

Bibliografia

- Bronk A., *Czy pedagogika jest nauką autonomiczną?*, w: *W trosce o integralne wychowanie*, red. M. Nowak, T. Ożóg, A. Rynio, Lublin 2003, s. 47–76.
- Grela E., *Kukulski Zygmunt Bolesław*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 10, red. E. Ziemann, Lublin 2004, kol.168.
- Hejnicka-Bezwińska T., *Koncepcja pedagogiki (i pedagogiki ogólnej) w Szkole Lwowsko-Warszawskiej*, „Forum Pedagogiczne”, 8 (2018) nr 1, s. 43–58, DOI: 10.21697/fp.2018.1.03.
- Hejnicka-Bezwińska T., *Pedagogika ogólna*, Warszawa 2008.
- Instytut Pedagogiki na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim Jana Pawła II w Lublinie. Księga Jubileuszowa*, red. M. Nowak, Lublin 2018.
- Karolewicz G., *Nauczyciele akademicy Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego w okresie międzywojennym*, t. 2: *Biogramy*, Lublin 1994.
- Karolewicz G., *Środowisko nauczycieli akademickich KUL w okresie międzywojennym*, w: *Wczoraj i dziś pedagogiki uniwersyteckiej w świetle twórczości Stefana Kunowskiego*, red. K. Braun, M. Łobacz, A. Rynio, Lublin 2010, s. 53–63.
- Kot S., *Historia wychowania*, t. 2: *Wychowanie nowoczesne. Od połowy wieku XVIII do doby współczesnej*, wyd. 3 (według wydania drugiego z 1934 r.), Warszawa 1996.
- Kukulski Z., *Ankieta w sprawie psychologii nauczyciela-wychowawcy*, Lublin 1927.
- Kukulski Z., *Działalność pedagogiczna Tadeusza Czackiego. W setną rocznicę zgonu*, Warszawa 1914.
- Kukulski Z., *Główne momenty myśli i badań pedagogicznych*, Lublin 1923.
- Kukulski Z., *Lata szkolne Staszica*, Lublin 1926.

- Kukulski Z., *Obrady zgromadzeń akademickich wydziału małopolskiego w Lublinie w roku 1790*, Lwów 1923.
- Kukulski Z., *Od wydawcy*, w: *Elementarz dla szkół parafialnych narodowych z roku 1785*, wyd. Z. Kukulski, Lublin 1930, s. III–XXIII.
- Kukulski Z., *Pierwsi nauczyciele świeccy w szkole wydziałowej lubelskiej w dobie Komisji Edukacji Narodowej*, Lublin 1939.
- Kukulski Z., *Tak zwane „Public Schools” w Wielkiej Brytanii*, Londyn 1942.
- Kukulski Z., *Trzy dokumenty z życia Staszica. Z 16 ilustracjami*, Lublin 1926.
- Kukulski Z., *Udział Staszica w pracach Izby Edukacyjnej (1807–1812)*, Lublin 1927.
- Kukulski Z., *Wstęp*, w: *Pierwiastkowe przepisy pedagogiczne Komisji Edukacji Narodowej z lat 1773–1776*, wyd. i wstęp Z. Kukulski, Lublin 1923, s. XV–CIX.
- Kukulski Z., *Wstęp*, w: *Źródła do dziejów wychowania i szkolnictwa w Polsce z doby Izby Edukacji Publicznej 1807–1812*, oprac. i wstęp Z. Kukulski, Lublin 1931, s. VII–LXI.
- Kukulski Z., *Wstęp wydawcy*, w: *Pestalozzi w Polsce na początku XIX stulecia. Sprawozdania, rozbiory i sądy współczesne*, oprac. i wstęp Z. Kukulski, Lublin 1930, s. V–L.
- Leon XIII, *Aeterni Patris. O filozofii chrześcijańskiej*, Warszawa 2003.
- Magiera E., *Teoretyczne podstawy wychowania państwowego w Polsce okresu międzywojennego (zarys problematyki)*, „Forum Pedagogiczne”, 9 (2019) nr 1, s. 125–137, DOI: 10.21697/fp.2019.1.09.
- Magier P., *Metatheoretical Foundations of Educational Theory. Selected Aspects*, „Studia z Teorii Wychowania”, 15 (2024) nr 3, s. 27–44, DOI: 10.5604/01.3001.0054.7885..
- Markiewicz B., *Przewodnik dla wychowawców – część pierwsza i druga*, Marki 2022.
- Niesiołowski A., *Zarys pedagogiki ogólnej: rękopisy z oflagu*, oprac. J. Kostkiewicz, Kraków 2017.
- Nowak M., *Podstawy pedagogiki otwartej*, Lublin 1999.
- Nowak-Kluczyński K., *Historia dyscypliny pedagogiki na Uniwersytecie Poznańskim oraz na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu w stulecie istnienia – próba rekonstrukcji*, „Studia Edukacyjne”, 58 (2020) s. 191–212, DOI: 10.14746/se.2020.58.10.
- Ortega y Gasset J., *Bunt mas*, tł. P. Niklewicz, Warszawa 1997.
- Osterloff W., *Wychowanie obywatelskie i oświata powszechna. Z pism współpracowników Komisji Edukacji Narodowej dla seminariów nauczycielskich i wychowawców ułożyl*, Warszawa–Lublin–Lwów–Kraków 1919.
- Partyka W., *Exploring the Teacher’s Role in Interwar Poland: Findings from Zygmunt Kukulski’s Unpublished Research*, „Studia Paedagogica Ignatiana”, 27 (2024) nr 2, s. 93–112, DOI: 10.12775/SPI.2024.2.005en.
- Pierwiastkowe przepisy pedagogiczne Komisji Edukacji Narodowej z lat 1773–1776*, wyd. i wstęp Z. Kukulski, Lublin 1923.
- Podoleński S., *Podręcznik pedagogiczny. Wskazówki dla rodziców i wychowawców*, Kraków 1921.

- Przeniosło M., *Katedry pedagogiczne na uczelniach akademickich w II Rzeczypospolitej*, „Kwartalnik Pedagogiczny”, 62 (2017) nr 2, s. 134–152, DOI: 10.5604/01.3001.0010.3294.
- Skrzyniarz R., Kukulski Zygmunt Bolesław, w: *Encyklopedia 100-lecia KUL*, t. 1, red. E. Gigilewicz, Lublin 2018, s. 594.
- Skrzyniarz R., *Sylwetki byłych profesorów i wykładowców pedagogiki KUL. Zygmunt Bolesław Kukulski, prof. dr hab.*, w: *Pedagogika na Katolickim Uniwersytecie Jana Pawła II. Historia i współczesność*, red. A. Rynio, R. Skrzyniarz, Lublin 2011, s. 49–51.
- Sośnicki K., *Podstawy wychowania państwowego*, Lwów–Warszawa 1933.
- Szulakiewicz W., *Historia oświaty i wychowania w Polsce 1918–1939: studium historyograficzne*, Toruń 2000.
- Szulakiewicz W., *Pedagogika na Uniwersytecie Stefana Batorego*, Toruń 2019.
- Walewander E., *Pedagogia uniwersytetu w życiu i działalności naukowej Zygmunta Bolesława Kukulskiego (1890–1944)*, w: *Wczoraj i dziś pedagogiki uniwersyteckiej w świetle twórczości Stefana Kunowskiego*, red. K. Braun, M. Łobacz, A. Rynio, Lublin 2010, s. 65–71.
- Wistuba G. OP, Magier P., Marczewski M., *Wychowanie personalistyczne: aktualność nauczanie Sługi Bożego o. Jacka Woronieckiego OP*, Gdańsk 2022.
- Wołk K., *Zygmunt Bolesław Kukulski (1890–1944). Pedagog, wychowawca i społecznik*, Lublin 2018.
- Wołoszyn S., *Nauki o wychowaniu w Polsce w XX wieku. Próba zarysu encyklopedycznego*, Warszawa 1993.
- Woroniecki J., *Wstęp do nauki o charakterze polskim*, w: *Z zagadnień wychowania narodowego*, t. 1, Lwów 1918.
- Źródła do dziejów wychowania i szkolnictwa w Polsce z doby Izby Edukacji Publicznej 1807–1812*, oprac. I wstęp Z. Kukulski, Lublin 1931.